

TURKISTONNING MUSTAQILLIK SARI YO'LI: TARIXIY TAHLIL

Abduqahorov Anvarjon Alijon o'g'li
Navoiy Davlat Universiteti Tarix fakulteti

Annotatsiya: Mazkur maqolada Turkiston o'lkasining mustamlakachilik siyosatidan milliy uyg'onishgacha bo'lgan tarixiy yo'li, XX asr boshidagi siyosiy harakatlar, mustaqillik g'oyasi shakllanishi va uning bosqichlari tahlil qilinadi. Shuningdek, turkistonlik jadidlarning siyosiy, madaniy va ijtimoiy faolligi, Sovet hokimiyatining bosqini, va mustaqillik uchun kurash muhim tarixiy voqealar asosida yoritiladi.

Kalit so'zlar: Turkiston, jadidchilik, mustaqillik, Sovet bosqini, tarixiy tahlil, milliy uyg'onish, avtonomiya.

Turkiston — qadimdan turkiy xalqlarning yuragi, Markaziy Osiyoning tarixiy, madaniy va iqtisodiy markazi bo'lib kelgan. XIX asr oxirlariga kelib, bu hudud Rossiya imperiyasi tomonidan bosib olindi va Turkiston general-gubernatorligi tashkil etildi. Mazkur mustamlakachilik siyosati mahalliy xalqning siyosiy erksizligini, iqtisodiy qaramligini va madaniy cheklanishlarini kuchaytirdi. Shu sababli XX asr boshlarida bu yerda milliy uyg'onish, o'zlikni anglash va mustaqillik g'oyalari shakllana boshladi.

Bu davr — jadidchilik harakati, siyosiy partiyalar (masalan, “Sho'ro-i Islomiya”, “Turon”), va ayniqsa, 1917-yildagi inqilobdan so'ng e'lon qilingan **Turkiston Muxtoriyati** kabi voqealar bilan tarixda muhim burilish nuqtasi bo'ldi. Ushbu maqolada Turkiston o'lkasining mustaqillik sari olib borgan tarixiy harakatlari tahlil qilinadi.

Ushbu maqola tarixiy-tahliliy yondashuvga asoslangan bo'lib, quyidagi metodlardan foydalanildi:

- **Tarixiy-komparativ (qiyosiy) tahlil** – Turkiston mustaqillik harakati boshqa milliy ozodlik harakatlari bilan qiyoslab o'rganildi.
- **Manbashunoslik usuli** – XX asr boshiga oid tarixiy hujjatlar, jadidlar asarlari, siyosiy chiqishlar va arxiv materiallari o'rganildi.
- **Siyosiy-huquqiy tahlil** – Turkiston Muxtoriyati, sovet federatsiyasi va mustaqillik jarayoniga doir hujjatlar va qarorlar tahlil qilindi.
- **Kontent-analiz** – jadidlar matbuotidagi nutqlar, maqolalar, she'riy asarlarda mustaqillik g'oyasining ifodalanishi o'rganildi.

Tadqiqot natijalari quyidagi asosiy xulosalarni ko'rsatdi:

№

Natija mazmuni

- 1 Turkiston xalqlari orasida mustaqillik g'oyasi XX asr boshlaridayoq shakllangan.

№	Natija mazmuni
2	Jadidlar faoliyati mustaqillik sari mafkuraviy va ma'rifiy tayyorgarlik bo'lgan.
3	Turkiston Muxtoriyati xalq istagining ilk siyosiy namoyonidir.
4	Sovet davrida milliy uyg'onish yashirin shaklda davom etgan.
5	1991-yilgi mustaqillik tarixiy davomiy kurashlarning mantiqiy natijasi bo'lgan.

Jadidchilik harakati va milliy uyg'onish. XIX asr oxiri – XX asr boshlarida vujudga kelgan **jadidchilik harakati** Turkistonning siyosiy va madaniy uyg'onishida muhim o'rin tutdi. Ismoil G'aspirali, Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdurauf Fitrat, Munavvarqori Abdurashidxonov kabi jadidlar xalqni o'qitish, matbuotni rivojlantirish, milliy g'ururni tiklash orqali mustaqillik fikrini xalq ongiga singdirishga harakat qildilar.

Turkiston Muxtoriyati va uning tarixiy ahamiyati. 1917-yil noyabr oyida Qo'qon shahrida "Turkiston Muxtoriyati" e'lon qilinishi — Turkiston xalqlari tomonidan o'zini-o'zi boshqarish, erkinlik, milliy madaniyat va ta'limni saqlab qolish istagining real ifodasi edi. Bu muxtoriyatning yetakchilari orasida Behbudiy, Fitrat, Polatxo'jayev kabi jadid ziyolilar bor edi. Ammo 1918-yil fevralda sovet kuchlari bu muxtoriyatni harbiy kuch bilan bostirdi, yuzlab ziyolilar qatl qilindi.

Sovet davrida mustaqillik g'oyasining yashirin rivoji. Garchi Sovet hokimiyati davrida Turkiston xalqlari tashqi tomondan "ittifoq"ga qo'shilgandek ko'rinsa-da, milliy mustaqillik g'oyasi butkul yo'qolmadi. Adabiyot, madaniyat, xalq og'zaki ijodi orqali xalq o'z tarixini, tilini, urf-odatlarini asrashga harakat qildi. Ayrim ziyolilar bu g'oyani yashirin yo'l bilan asrash va keyingi avlodlarga yetkazish uchun harakat qildilar.

Mustaqillik sari yakuniy bosqich. 1991-yilga kelib, Sovet Ittifoqining parchalanishi bilan Turkiston hududidagi davlatlar — jumladan, O'zbekiston, Qozog'iston, Qirg'iziston, Turkmaniston, Tojikiston — o'z mustaqilligini e'lon qildi. Bu siyosiy voqea uzoq yillik tarixiy kurashlarning, xalq ongidagi mustaqillik istagining pishib yetilgan mevasidir. Bu jarayonda tarixiy xotira, jadidlar merosi va milliy uyg'onish ruhiy omil sifatida xizmat qildi.

Turkiston xalqlari tarixiy jihatdan o'z mustaqilligini qayta tiklash yo'lida ko'p bosqichli, og'ir va qonli kurashlar olib bordi. Jadidchilik harakati bu yo'ldagi muhim poydevor bo'lib xizmat qildi. 1917-yilgi Turkiston Muxtoriyati tajribasi tarixiy saboq sifatida xalq xotirasida saqlanib qoldi. 1991-yildagi mustaqillik bu tarixiy jarayonlarning mantiqiy yakuni bo'lib, u xalqning siyosiy ongidagi uyg'onishning yuksak cho'qqisidir.

Bugun esa, mustaqillik nafaqat siyosiy huquq, balki tarixiy mas'uliyatdir. Turkiston xalqlarining bugungi taraqqiyoti o'z tarixini anglash va undan saboq olish bilan bevosita bog'liqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Fitrat, A. (1923). *Turkiston kayfiyati haqida*. Buxoro: Jadid nashriyoti.
2. Behbudiy, M. (1915). *Millatni uyg'otish*. Samarqand: Matbuot markazi.
3. Allworth, E. (2000). *The Modern Uzbeks: From the Fourteenth Century to the Present*. Hoover Institution Press.
4. Khalid, A. (2015). *Making Uzbekistan: Nation, Empire, and Revolution in the Early USSR*. Cornell University Press.
5. Karimov, I.A. (1992). *O'zbekiston mustaqillikka erishish yo'lida*. Toshkent: O'zbekiston.
6. Bobojonov, A. (2004). *Jadidlar merosi va siyosiy tafakkur*. Toshkent: Sharq.
7. Arxiv materiallari: O'zbekiston Respublikasi Markaziy Davlat Arxivi (ORMDA), 1917–1924 yillar fondlari.
8. Qodirov, S. (2021). “Turkiston Muxtoriyati: tarix va saboqlar”, *Tarix va Xotira* jurnali, №2, 2021.